

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

opgericht: 4 juni 1986

Ingeschreven Kamer van Koophandel te Zutphen onder nummer S 41040043

Doel: Bescherming en behoud van alle op de Veluwe voorkomende diersoorten in hun natuurlijke omgeving, met inachtneming van de druk die een biotoop kan verdragen.

Bestuur:	Voorzitter:	H.Bonekamp	tel. 055 - 3667617
	Secretaris:	H.Kats	tel. 055 - 3558686
	Penningmeester:	H.Kerssen	
	Lid:	W.Fiets	tel. 055 - 3556836
	Lid:	J.Rolfes	tel. 055 - 5413909

Nieuwe donateurs aanmelden bij:

Secretariaat Postbus 103
7300 AC Apeldoorn
tel. 055 - 3558686

Donaties:	minimaal	f. 10.- (€ 4,45)	per jaar
	Voor het leven:	f. 250.- (€ 113,49)	éénmalig.

gironummer: 1946458
t.n.v. Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
Nunspeet

Uitgave 2001

STICHTING BEHOUD
DIERENWERELD VELUWE

Uitgave 2001

Voorwoord	blz 1
Vrijwilliger Cor Boerdam.....	blz 2
Grafheuvels	blz 3 - 4
Nestkastenproject Radio Kootwijk	blz 5
Advertenties	blz 6 - 7
Wespen en ik	blz 8 - 12
Bijzondere waarnemingen in 2000	blz 13 - 14
Jaarprogramma 2001	blz 15 - 17
Een plek	blz 18 - 20
Nederland vanuit Kikkerperspectief	blz 21 - 23
Overzicht projecten S.B.D.V.	blz 24 - 28
Balkenbrij en Kruidmoes	blz 29
Wat er zoal gebeurde	blz 30
Rode bosbes...Een ferme neut	blz 31 - 33
Vrijwilligerswerk in natuurgebieden	blz 34 - 36

*Tekeningen: H. Bonekamp / Foto's: W. Fiets & J. Rolfes
Lay-out: Ph. Logtenberg / Bureauredactie: A.R.H. Bodde*

De mens is het intelligentste van alle dieren en het meest dwaze.
Namens de dieren,
Diogenes (412-323 voor Christus)

Het voortbestaan van de diersoorten op aarde is afhankelijk van de gevoelige balans van de natuur.

Tot nu toe hebben vele dieren de inbreuk van de mens op hun bestaan overleefd. Maar wanneer wij niet leren de dieren op hun juiste waarde te schatten en een plaats op deze aarde voor hen zeker stellen, bestaat het gevaar dat wij de rijke en kleurrijke wereld ontdoen van vele bewoners. Wij hopen en geloven dan ook dat u samen met ons, ons enthousiasme voor de dierenwereld in al zijn vormen kunt delen.

VOORWOORD.

door: Henk Bonekamp.

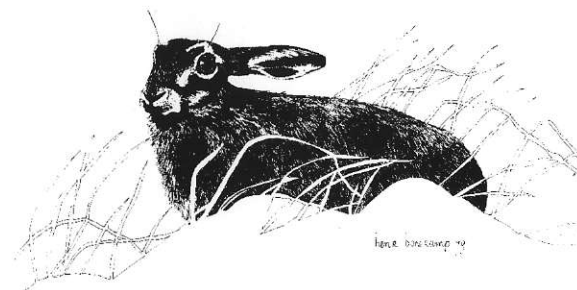
Soms lijkt het wel dat ik pas sinds 'gisteren' voorzitter ben van de Stichting. Nu, oktober 2000, probeer ik een voorwoord voor ons boekje uit de pc te wringen en bedenk dat dit al weer mijn vijfde (of zo) voorwoord is. Het lijkt een doodoener, maar waar blijft de tijd en wat kan ik voor lezenswaardigs meegeven? Wordt het tijd dat ik opstap?

Schrijven is schrappen, maar een witte bladzijde kan ook niet de bedoeling zijn. Een stukje wit kan natuurlijk wel. Dan heeft u de gelegenheid om voor uzelf even te bedenken wat u in uw persoonlijke voorwoord zou willen hebben.

Gelukt? Het is leuk om te bedenken dat ieder van u, indien u de moeite genomen heeft, iets in gedachten heeft gehad op het lege stuk. Ik heb nog nooit zoveel 'geschreven' op een witte bladzijde. Op mijn kalenderplaat vliegen de ganzen al weer naar het zuiden en de zon gaat om 18.57 uur onder. Ik moet al weer vroeg de fiets op om 's avonds nog even een rondje Kroondomein te kunnen fietsen. Ga ik vanavond doen; wellicht is er nog een beetje hertenbranst. Tijdens dit geschrijf kom ik weer tot de bekende conclusie, en ik ben er redelijk goed in vind ik zelf ...

GENIET, MAAR DRINK DE NATUUR NIET MET MATE.

Dit als variant op een bekende reclamekreet. Dit wil ik u allen, ook namens de rest van het bestuur, dan ook meegeven als wens voor 2001.

Vrijwilliger Cor Boerdam in het zonnetje gezet.

Tijdens onze jaarlijkse vrijwilligersavond is Cor Boerdam in het zonnetje gezet. Cor is reeds vele jaren actief voor de SBDV. Dat begon al meteen bij de oprichting van onze stichting in 1986, toen we nog onze jaarlijkse tentoonstellingen hadden in de Acaciahal van het park Berg en Bos in Apeldoorn.

Hij bemande de stand, beantwoordde de vele vragen, loste technische problemen op, hield toezicht op het publiek en verkocht daarbij ook nog het nodige uit onze winkel. En je kon op hem rekenen, altijd.

Toen de tentoonstellingen verleden tijd waren, gaf hij zich op voor controle van de nestkasten, alsmede voor werkzaamheden in onze gebieden. Ook bij deze activiteiten was hij bijna altijd van de partij.

Kortom, Cor is een echte vrijwilliger die zich de afgelopen jaren met hart en ziel voor het vrijwilligerswerk heeft ingezet en dat overigens nog steeds doet. Onlangs heeft Cor aangekondigd het iets kalmer aan te willen doen in verband met het bereiken van de 70 jarige leeftijd. Als blijk van waardering heeft het bestuur besloten om Cor te benoemen tot eredonateur (de tweede).

Cor, vanaf deze plaats nogmaals bedankt voor het ontzettend vele werk dat je tot nu toe voor de stichting hebt gedaan.

Namens het bestuur,

Harry Kerksen

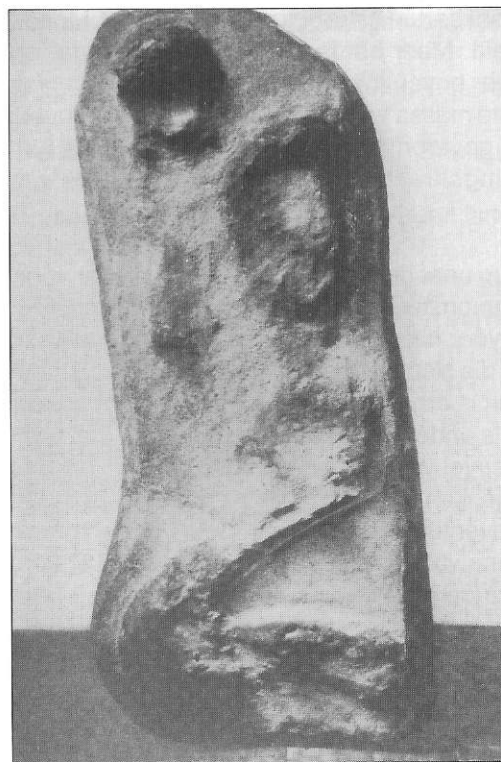
Cor Boerdam

GRAFHEUVELS. . . . .

door Wim Fiets.

Drie- á vierduizend jaar geleden vormden zerk en graf in onze streken vaak een geheel. De dode werd net onder het maaiveld bijgezet en vervolgens in één keer gemarkeerd én afgedekt met een forse lading zand en vooral plaggen. We hebben het over lang vóór de invoering van de Wet op de Lijkbezorging, dus deze grafheuvels werden juist aangelegd op markante hooggelegen punten of in een mooi beekdal. Het resultaat is in circa 1700 gevallen bewaard gebleven, vooral op de droge zandgronden. Aan de basis hebben de heuvels een doorsnee van 10 tot 25 meter; de hoogte varieert tussen vijftig centimeter en twee meter vijftig. In Drenthe zijn er meer dan 500 bekend, in Brabant 192, in Friesland 1. De grootste concentratie grafheuvels ligt echter op de Veluwe: ongeveer 640 in totaal.

In Nederlandse grafheuvels valt maar weinig te 'halen'. Er zijn slechts enkele bescheiden gouden grafgiften bekend. En het aardewerk is allemaal in elkaar gedrukt. Op stofelijke overschotten hoeft al helemaal niet gerekend te worden, in elk geval niet in grafheuvels op zandgronden. Door ontkalking (in de zure grond) is niets overgebleven van de botten. Soms wordt nog wel eens een kapsel van een kies gevonden, of een 'lijkschaduw' in het zand. Schendingen van prehistorische graven zijn de laatste jaren gelukkig erg zeldzaam. Bij de meeste grafheuvels zijn de bijzetting en de eventuele grafgiften er allang en breed uitgehaald. Er valt dus niet zo gek veel meer te schenden. Behalve de mens hebben ook het konijn, de vos en de das veel schade aangericht, om nog maar te zwijgen van de boomwortels.

lijkschaduw

De westenwind heeft grafheuvels in het verleden soms een stukje verplaatst. Enerzijds is er geen enkele reden om nu een grafheuvel op te graven en is het beter om ze goed te bewaren, want in de toekomst zullen er waarschijnlijk betere onderzoekstechnieken en -methodieken zijn. Maar anderzijds gaat de informatie die erin zit nu geleidelijk verloren, onder meer door de zure regen, zonder dat we daar iets aan kunnen doen. We kunnen het proces alleen vertragen. Beheer is dus nodig.

Veel grafheuvels en hun directe omgeving zijn beschermd krachtens de Monumentenwet. Veel grafheuvels ook niet, en voor die laatste categorie zit de wet vreemd in elkaar. Voor het hele Nederlandse bodemarchief, onbeschermd grafheuvels inclusief, geldt dat 'moedwillig' graven naar oudheden alleen is toegestaan door het personeel van een paar universiteiten, het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden, gemeentelijke archeologen en de ROB (Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek). Maar je mag een onbeschermd grafheuvel wel met een bulldozer verwijderen om ruimte te maken voor een bungalow, of desnoods zomaar, als de grond van jou is. Om dit te voorkomen streeft de ROB ernaar om gebieden met onbeschermd grafheuvels in gemeentelijke bestemmingsplannen een niet-agressieve bestemming te laten krijgen. Nadrukkelijke vermelding op bestemmingsplankaarten helpt ook al een heleboel. Moedwillige vernieling is een zeldzaamheid. Maar het is wel voorgekomen dat er ineens grafgraven uit een bouwput naar boven kwamen. Men wist gewoon niet dat er een grafheuvel lag. Voor de grote massa van het Nederlandse grafheuvelbestand, monument of niet, zijn de gevaren subtieler. Een verhoging in het terrein heeft een grote aantrekkingskracht op ruiters, wandelaars en mountainbikers.

Restaureren is voor de ROB niet 'terug naar de bronstijd', maar terug naar vóór de verstoring. Een proefsleuf, bodemmonsters en stuifmeelonderzoek moeten duidelijk maken hoe de situatie was voor dat er iemand met een schep of een motorcrosser 'langskwam'. Maar ook die sleuf en die proefboringen zijn aanvallen op de oudheid. Volledig herstellen is erg gevaarlijk, want men moet weten hoe het eruit heeft gezien. Daarvoor is onderzoek nodig, dat betekent dus verwoesten. Alleen wanneer een grafheuvel volledig door archeologen is onderzocht, en dus ook volledig is vernietigd, kan de vorm van duizenden jaren geleden worden teruggebracht, inclusief eventuele palenkrans(en), soms een greppel, en heel soms, bij de zeldzame ringwalheuvels, ook nog een lage wal tussen heuvel en greppel. Alle beschermde grafheuvels zijn omgeven door een denkbeeldige lijn op tien meter afstand van de voet, die de beschermde zone begrenst.

Nestkastenproject Radio-Kootwijk

door: Joop Rolfes

Overzicht nestkasteninventarisatie 2000.

Zoals gebruikelijk geven wij een overzicht van de resultaten over het broedseizoen. De resultaten in 2000 zijn, met voorgaande jaren vergeleken, zeer teleurstellend te noemen. Oorzaak hiervan is dat wij gedurende het hele broedseizoen geconfronteerd zijn met een enorm aantal vernielingen aan de nestkasten. Het totale gebied is verdeeld in vijf sectoren. In iedere sector zijn vernielingen aangericht. Het blijkt dat één of meerdere personen wekelijks het gehele gebied doorkruist hebben en de deksels van de nestkasten eraf hebben geslagen. Eieren en jongen waren verdwenen. Even is er gedacht aan een boommarter doch een marter krijgt geen klemmende deksels los en er zouden duidelijke sporen te zien zijn geweest. Een combinatie van deksels eraf slaan en een predator die de kasten vervolgens leeghaalt is eventueel wel mogelijk.

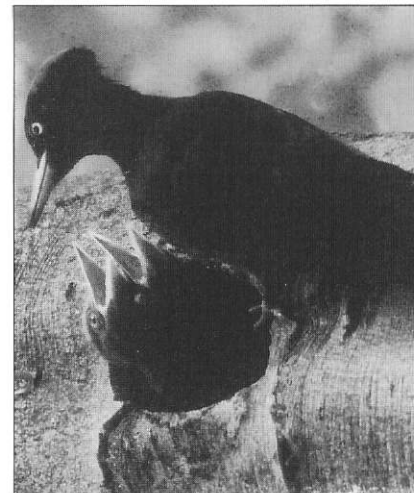
Onze vrijwilligers hebben de volgende aantallen geïnventariseerd.

55 paar koolmezen met 226 uitgevlogen jongen, in 1999 waren dit 54 paar met 331 jongen;

05 paar koolmezen met 7 uitgevlogen jongen, in 1999 waren dit 5 paar met 32 jongen;

50 paar bonte vliegenvangers met 121 uitgevlogen jongen, in 1999 waren dit 33 paar met 210 jongen;

01 paar boomklevers met 8 uitgevlogen jongen, in 1999 waren dit 6 paar met 38 jongen.

Ik hoop van harte dat degenen die de vernielingen plegen tot inkeer komen en de nestkasten in het broedseizoen 2001 met rust zullen laten. Tijdens de controles in het afgelopen seizoen zijn onder andere herten, reeën en wilde zwijnen waargenomen. Bij een laatste controleronde zijn een aantal vleermuizen in een nestkast aangetroffen. Vleermuizen gebruiken regelmatig lege nestkasten als slaappleaats. Pas nadat de vorst is ingevallen vertrekken zij naar een vorstvrij winteronderkomen.

Top Camping op een ideale lokatie

CAMPING
"DE PAMPEL"

informatie / folder ?
Bel: 055-3781760
Woeste hoofweg 33-35
7351 TN Hoenderloo
www.pampel.nl

★ **Toeristisch perfecte lokatie.**

Rondom liggen uitgestrekte bossen en heidevelden met veel wandel- en fiets-mogelijkheden. Op geringe afstand liggen Apeldoorn en Arnhem en talrijke toeristische attracties

★ **Het hele jaar open.**

moderne sanitaire voorzieningen met vloerverwarming en luchtbeheersing maken "De Pampel" ook als wintercamping ideaal.

★ **Alleen toeristische plaatsen. (géén stacaravans)**

★ **Opvallend goede voorzieningen.**

"De Pampel" biedt uitstekende voorzieningen: supermarkt, petit-restaurant, gezellige kantine, serre, en snackbar, verwarmd zwembad en kleuterbad en moderne speeltuin.

★ **De Zilveren Milieubarometer**

bevestigt dat "De Pampel" zorgvuldig omgaat met het milieu in al haar facetten.

★ **Opnieuw ANWB-Eurotopcamping**

Een selectie op internationaal niveau op basis van kwaliteit en klant-tevredenheid. Een betere garantie bestaat er niet.

Camping "De Pampel" is voor 2001 opnieuw uitgeroepen tot Eurotopcamping

Op Apenheul leven ruim 350 apen vrij in het bos en blij tussen de bezoekers. Zonder gaas of tralies kijkt u niet met medelijden, maar met respect naar 30 soorten 'Ambassadeurs van het Regenwoud'.

Apenheul werkt mee aan tal van internationale fokprogramma's en ondersteunt diverse natuurbeschermingsprojecten in de tropen.

Voor fietsers en automobilisten staat Apenheul uitstekend aangegeven langs alle invalswegen van Apeldoorn,

maar Apenheul is ook goed te bereiken met het openbaar vervoer.

Iedere dag geopend van 1 april t/m 31 oktober.
Telefonische informatie: 055 3 57 57 57

...het dierbaarste dierenbos van Nederland!

Wespen en ik.. . . . .

door Henry Kats.

Twee keer per jaar verzorgen we met een aantal vrijwilligers de twee heideveldjes en een grafheuvel in het natuurgebied de Zandhegge bij Apeldoorn (zie artikelen in dit boekje over vrijwilligerswerk en grafheuvels). 1 juli j.l. waren we weer bezig de heideveldjes te schonen van opslag. Na wat kleine grovedennetjes eruit gehaald te hebben stopte ik, nadat ik een beschadigd wespennest in de heide had aangetroffen. Veel zenuwachtige wespen zwermde rond het nest. In het betreffende stukje heide bleken vijf van dit soort grondnesten te zitten. Hoewel ik een tubetje Azaron in m'n EHBO-doos had, was ik erg op mijn hoede.

wespennest boom

Ik herinner me nog de acht steken die ik een paar jaar geleden opliep tijdens het bosbessen plukken. Wat ook nog vers in mijn geheugen ligt, is mijn eerste ervaring met deze dieren; het was in de Efteling. Ik was ongeveer vijf jaar toen ik daar met mijn ouders en broers naartoe ging. Op een gegeven ogenblik trapte ik in een wespennest en zat onder de steken. Vanaf dat moment kon ik mij voorstellen wat de uitdrukking betekent: 'zich in een wespennest steken'.

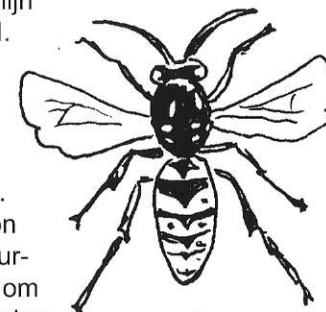
Wat opviel bij de in de Zandhegge gevonden grondnesten, die gedeeltelijk in de struikheide én in de

grond zaten, was dat ze allemaal beschadigd waren. Vijanden van de wesp zijn, onder andere, de wespendif en de das. Het is te zien of een wespennest door een wespendif of door een das is bezocht. Na bezoek van een wespendif zullen de raten leeggevreten rond het nest liggen. Als een das een nest heeft geplunderd, zie je alleen een verwoest nest waaruit happen zijn genomen. Aan gezien dassen daar regelmatig worden gesignaleerd, is het zeer aannemelijk dat een das deze nesten uit elkaar heeft gehaald om er zijn maal mee te doen. Dit doet hij 's nachts als er rust is in het wespennest.

De grondnesten worden gemaakt door de Duitse wesp, *Vespula germanica*. De gewone wesp, *Vespula vulgaris*, maakt nooit een grondnest. Het nest van deze wesp zal altijd op een beschutte overdekte plaats gebouwd worden. Bij uitzondering, bijvoorbeeld in een warm en droog voorjaar, wordt er wel eens een nest gemaakt in de openlucht tussen takken of iets dergelijks.

Toch sta je ervan te kijken als je eens goed op deze beesten let. Toen ik laatst in onze tuin onder de druivenstruik zat, streek er een wesp op tafel neer die een grote bromvlieg te grazen had genomen. Hij beet z'n kop eraf, daarna de vleugels en de poten en vloog met het lijf van de vlieg weg. Dit verklaarde dat ik regelmatig vliegengoppen op de tafel had waargenomen.

Heel toevallig bladerde ik in die week in een oud boekje en kwam daar iets tegen over hetzelfde onderwerp. De auteur van het boek had op 23 november 1875, precies 73 jaar voor mijn geboorte, een brief ontvangen van de heer H. Löwenfels te Coburg. Deze schrijft daarin het volgende: 'Op een zonnigen, maar winderigen herfst-dag zag ik op eene wandeling een voorwerp in de lucht zweven, dat door den wind snel in eene schuinsche richting naar den grond werd gedreven. Een blad of zoo iets was het niet. Daar ik gewoon was op elk, nog zoo onbeduidend schijnend natuurverschijnsel acht te geven, volgde ik den aandrang om het raadselachtig voorwerp te leeren kennen en ging naar de plaats, alwaar het neêr was gevallen. Hier vond ik eene roofwesp bezig eene groote vlieg, die zij waarschijnlijk gedood had, van den grond te beuren. Zulks gelukte haar wel is waar, doch zij was nauwelijks eenige duimen hoog met haar buit boven den grond gestegen, of de wind speelde in de vleugels der doode vlieg en beide vielen weder omlaag. De wesp staakte nu hare nuttelooze pogingen, maar met behulp harer kaken verwijderde zij nu driftig de hinderlijke vleugels. Eerst toen zulks was geschied greep zij de haarzelf in gewicht overtreffende vlieg en zette daarna ongestoord met deze beladen hare reis door de lucht ter hoogte van ongeveer vijf voet voort. Ik onthoud mij van de mededeeling der uit dit nauwkeurig persoonlijk waargenomen feit door mij getrokken besluiten.' Tot zover deze brief.

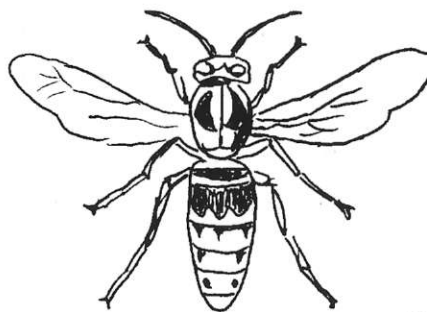
Wesp

Bijna hetzelfde zag ik tijdens een barbecue in onze tuin. We hadden last van wespen. Ik heb de afgekloven kippenpoten op een bord dicht bij onze borden neergelegd. De wespen vlogen af en aan naar de afgekloven poten waar voor

hun nog voldoende aan zat. Stukjes vlees tot een formaat van ongeveer vier vierkante millimeter werden afgeschaafd en afgebeten. Daarna namen ze dit tussen hun poten en vlogen weg. Zodra ze gingen vliegen, zakten ze even iets door het gewicht om vervolgens naar hun nest te gaan. Wij hebben totaal geen hinder meer gehad van de wespen tijdens onze maaltijd. Een paar weken later zouden we er waarschijnlijk veel meer last van hebben gehad, aangezien ze in die periode overgaan op zoetigheid. Pas toen het donker werd, stopten de vluchten en gingen de bijna schone kippenpoten in de GFT - container.

Hoe het komt dat wespen in het begin van de zomer geen last veroorzaken en tegen het eind van de zomer en het begin van de herfst lastpakken zijn, heeft te maken met de levenscyclus van deze dieren.

Nadat de koninginwesp haar eitjes in het voorjaar gelegd heeft, voedt zij de eerst uitgekomen larven zelf totdat deze jongen in staat zijn hun moeder te helpen bij de nestbouw en het verzorgen van de andere larven. De geslachtsorganen van deze eerst uitgekomen vrouwtjes, de 'werksters', komen niet tot ontwikkeling. Ze kunnen dus ook in de toekomst geen eieren leggen. Hun hele leven beperkt zich tot het uitbouwen van het nest en het verzorgen van de larven. Dat de geslachtsorganen van deze vrouwtjes niet tot ontwikkeling komen, heeft waarschijnlijk te maken met de grote inspanning, die de nestbouw en het verzorgen van de jongen met zich meebrengt, terwijl rust en overvloedig voedsel deze ontwikkeling juist bevorderen. De uitgekomen larven worden door de werksters met twee

Hoornaar

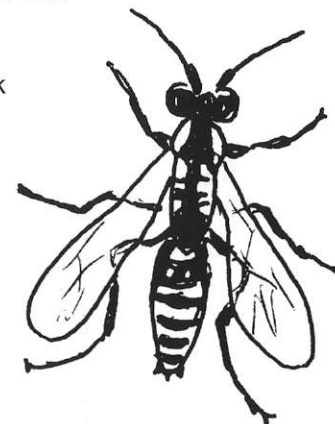
soorten voedsel gevoed, opgebraakt voedsel en vast voedsel. Het vaste voedsel dat de werksters aanslepen, bestaat hoofdzakelijk uit insecten. Op deze manier worden er voor ons vele schadelijke insecten opgeruimd. Verder voeren ze vlees aan van dode gewervelde dieren, bijvoorbeeld van kippenpoten op een bordje. Hier zijn ze het grootste deel van de zomer mee bezig, ze hebben het dan te druk met voedsel verzamelen voor de larven om ons ook nog lastig te vallen.

De volwassen wespen zijn dol op nectar en andere suikerhoudende vloeistoffen. Pas tegen het einde van de zomer krijgen we problemen met wespen, na-

melijk als alle larven volwassen zijn. De wespkolonie begint uiteen te vallen en de werksters hoeven geen jongen meer te verzorgen. Ze kunnen dan hun aandacht volledig richten op het verzamelen van zoete stoffen voor zichzelf. Zeker de twee bij ons meest voorkomende soorten, de gewone en de Duitse wesp, hebben grote belangstelling voor onze limonade, ons fruit en onze jam.

Aan het eind van de zomer legt de koninginwesp eitjes waaruit mannelijke, of vrouwelijke dieren (mét ontwikkelde geslachtsorganen) voortkomen. In de herfst zullen deze met elkaar paren. Zodra het flink kouder wordt, sterven alle wespen behalve de bevruchte vrouwtjes. Deze overwinteren en zullen in het volgende voorjaar voor een nieuwe generatie zorgen.

Een andere ontmoeting met wespen had ik nog niet zo lang geleden, op een terras van een café in Meddo (onder Winterswijk). Het was half juli, we hadden een bezoek gebracht aan het Meddosche Veen (grenzend aan het Korenburgerveen van de Vereniging Natuurmonumenten). Het is een prachtig hoogveengebied met zeldzame planten onder andere: veenbes, zonnedaauw, witte snavelbies, veenmossen, veenpluis, lavendelheide, eenjarig wollegras en klokjesgentiaan. Er loopt een wandelpad doorheen. Hier en daar is het wel wat drassig, een zeer geliefd terrein voor vele muggen. Doordat er veel muggen zijn en het een zeer afwisselend, slecht toegankelijk rustig gebied is, komen hier veel vogelsoorten voor. Enkele broedvogels van het Meddosche Veen zijn: appelvink, wulp, wintertaling, blauwborst, boompieper en porseleinhoen. Vanzelfsprekend is dit ook een geliefde plaats voor reptielen en amfibieën zoals de levendbarende hagedis, adder, ringslang, hagedis en heikikker.

Veldwesp

Na de wandeltocht nuttigden we een verfrissing. Onder een dakgoot van het café zat een nest van de grootste wesp die in ons land voorkomt; de Hoornaar of Paardenwesp, een door de wet beschermde wespesoort. Prachtige mooi gekleurde dieren met een lengte van ongeveer vier centimeter. Je had er (nog) geen last van, ze vlogen af en aan om hun nakomelingen te verzorgen. Ik zou

niet weten hoe het met die wespen en het nest is afgelopen. Indien de wespen zijn blijven zitten, zal de omzet op het terras wel aanzienlijk verminderd zijn.

Tussen de wespen en mij zal het, door mijn ervaringen in het verleden, waarschijnlijk nooit meer echt goed komen. Laatst zat ik op een dichte hoogzit om wild te observeren. Aan het golfplaten dak van die hoogzit hing een wespennest met een doorsnede van ongeveer twaalf centimeter. Wespen vlogen af en aan, dicht langs mijn hoofd. Ze waren druk bezig met het nest en het verzorgen van de larven en hadden absoluut geen interesse in mij. Wel werd ik zo afgeleid dat ik meer op de wespen lette dan op de aanwezigheid van wild, waarvoor ik gekomen was. Slechts één wild zwijn heb ik die avond gezien.

Hoewel wespen nuttige en interessante beesten zijn, blijft het wel zo dat, als er een wesp in mijn slaapkamer zit, mijn devies luidt: 'wesp eruit of ik eruit'.

O ja... op mijn laatste vakantiedag, tijdens een fietstochtje over de Uddeler heide die op 20 augustus prachtig in bloei stond, ben ik in mijn oor gestoken, ditmaal door een bij. Het was de *Apis mellifera* die ons van die heerlijke heidehoning voorziet. Ik had geen Azaron bij me, met als gevolg pijn en flinke zwellingen. Daar komt bij dat ik vanaf mijn geboorte al begiftigd was met vrij grote oren.

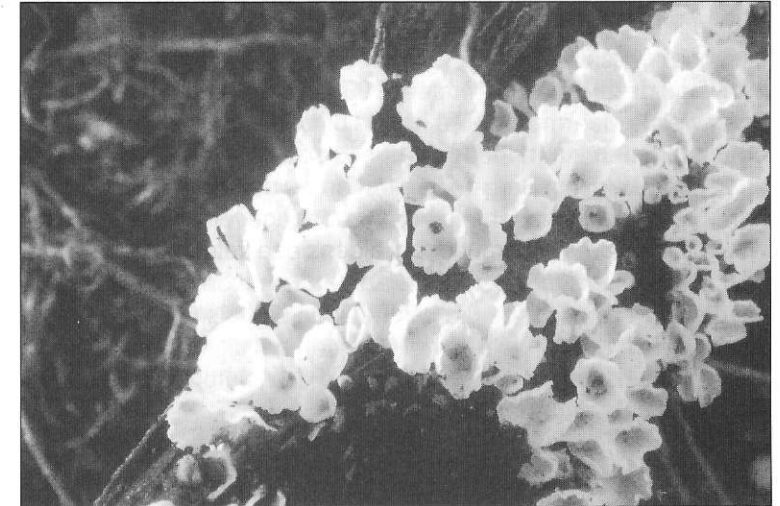
Reegeit

BIJZONDERE WAARNEMINGEN IN 2000.

30 november 1999.

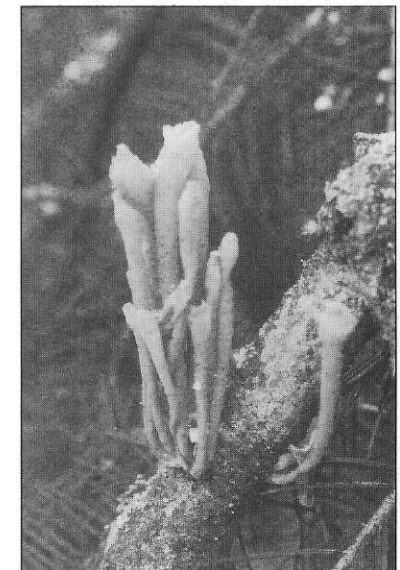
Gevonden door Wim Fiets bij de grafheuvel aan de Wiesselseweg: de paddestoel het Brandnetelklokje.

brandnetelklokje

15 december 1999.

Gevonden door Wim Fiets in Berg en Bos: de paddestoel Pijpknotszwam.

pijpknotszwam

15 Januari 2000.

Boswachterij Berg en Bos. Tijdens de vleermuizeninventarisatie in onze Vleerbietenhut troffen we drie vleermuizen aan: twee Grootoorvleermuizen en een Franjestaartvleermuis. Het luchtvochtigheidspercentage in de hut was gemiddeld 91% en de temperatuur bedroeg 8°C. Bijzonder was dat een Grootoorvleermuis in het tweede compartiment aan het plafond hing. Het vleermuizenverblijf bestaat uit vijf compartimenten, die door muurtjes van elkaar zijn gescheiden. Uit deze waarnemingen mogen we concluderen dat de Vleerbietenhut bijzonder geschikt is voor vleermuizen en dat de omstandigheden optimaal zijn. Vanwege de zeer zachte winter 1999/2000 waren er in veel winterverblijven nog maar weinig vleermuizen. Ze blijven bij zacht weer bijvoorbeeld gewoon in holle boomstammen zitten tot de vorst hen daaruit verdrijft. Bij inventarisatie van de oude pompkelder in Berg en Bos troffen we ook slechts drie Grootoorvleermuizen aan. Om dezelfde reden als eerder aangegeven waren ze ook hier matig aanwezig. De relatieve luchtvochtigheid in deze kelder bedroeg 80% en de temperatuur was 9°C. Op meerdere plaatsen is geconstateerd dat de onderkomens vrij droog waren voor de tijd van het jaar. Net als vorig jaar zat er een pad in de kelder die er, zonder hulp, in het voorjaar niet uit kan. Inmiddels is er een nieuwe toegang tot de kelder gemaakt die de ruimte beter isoleert en waardoor er geen padden meer in kunnen komen.

1 april 2000.

Heeft Wim Fiets op de Tongerense heide een complete basthuid van een reebok gevonden.

24 april 2000

Heeft, alweer Wim Fiets, in een sprenghoek op de Noord-Veluwe de Beekprik ofwel Lampetra planeri, waargenomen. De aanwezigheid van deze vis is een indicatie voor een bijzonder goed milieu in deze sprenghoek.

Juli 2000.

Tijdens wildobservatie in het gebied Radio Kootwijk heeft dhr. G.J. Spek een das ontmoet. Het dier kwam zeer dichtbij. Naast de das sprong een kikker op en ging er vandoor. De das ging al scharrelend achter de kikker aan om er vervolgens zijn maal mee te doen. Een andere bijzondere waarneming van hem was een ijsvogel bij de oude koelvijvers op de Hoog-Buurlose heide bij Radio Kootwijk.

Jaarprogramma 2001

Voor de excursies/burltochten dient u zich minimaal 1 dag van tevoren op te geven. Alle evenementen zijn voor donateurs gratis toegankelijk.

---

10 februari

Dia-lezing door Ruud Knol.

In het verleden heeft deze fantastische fotograaf ons laten genieten van zeldzaam mooie dia's over orchideeën. Vandaag een vervolg daarvoor, dat eveneens zeer de moeite waard zal zijn.

Aanvang 14.00 uur in het Dorpshuis Ugchelens Belang.

---

7 april

Excursie te voet met de mogelijkheid om grofwild te ontmoeten

door de Boswachterij Ugchelen-Hoenderloo.

“Vertrek om 16.30 vanaf Hotel-Restaurant De Cantharel, Van Golsteinlaan 20 - Ugchelen”

25-26-27 mei

Game Fair in het park Berg & Bos te Apeldoorn.

Op deze 3 dagen durende happening staan wij ook weer met een voorlichtingsstand. Wij zullen de aandacht vestigen op het leven in en rond de poelen.

---

9 juni

Excursie te voet op de Noorderheide.

Het is alweer een aantal jaren geleden dat we in dit prachtige, voor het publiek gesloten, natuureservaat een excursie hebben gehouden. Zeer de moeite waard met kans op ontmoetingen met moeflons en damherten. Verzamelen om 14.00 uur bij het VVV-kantoor te Elspeet

---

8 september

Excursie per fiets met de mogelijkheid grofwild te ontmoeten door de

Kroondomeinen. Vertrek om 18.00 uur vanaf de parkeerplaats aan de Aardhuisweg. Duur ongeveer 2 uur.
(Wel graag een “stille” fiets meenemen).

21 september

Burltocht te voet..

_Luisteren naar het burlen van de edelherten in de Koninklijke Houtvesterij. Vanavond gaan we (hopelijk) goed maken wat we verleden jaar tekort kwamen. Het is gemakkelijk om een opvouwbaar stoeltje of plastic zak mee te nemen, zodat we rustig zittend naar de bosgeluiden kunnen luisteren. Verzamelen om 19.00 uur op de parkeerplaats van de Echoput.

28 september

Burltocht te voet.

Zie boven.

Verzamelen om 19.00 uur op de parkeerplaats van het bezoekerscentrum Zandenbosch te Nunspeet.

10 november

Dialezing door de Stichting tot Behoud van de Veluwe Sprengen en Beken.

De heer B.J. Aalbers van deze Stichting zal een dialezing presenteren over de werking van sprengen en de natuurwaarden van sprengen en beken.. De lezing is getiteld: "Beken op de Veluwe, van nature van betekenis". De heer Aalbers is biologiedocent van de RSG te Epe. Verder zit hij in het Waterschap en is daar beleidsmatig betrokken bij de groene sector. Aanvang 14.00 uur in dorpshuis Ugchelens Belang.

16 maart 2002

Dialezing door de heer J. Huttinga, jachtopzichter bij de Koninklijke Houtvesterij het Loo.

Bij ons wel bekend door zijn prachtige opname's en zijn zeer enthousiaste vertellingen. Vandaag zijn serie "door de 4 seizoenen heengezien".

Aanvang 14.00 uur in dorpshuis Ugchelens Belang.

Locaties:

Parkeerplaats Aardhuisweg. Rijdende op de oude weg Apeldoorn-Amersfoort (N-344) is ter hoogte van het bezoekerscentrum Het Aardhuis de afslag naar Uddel. Na 1 km. is aan de linkerkant de parkeerplaats.

Parkeerplaats bezoekerscentrum Zandenbosch te Nunspeet.

Vanaf de snelweg A-28 neemt u de afslag Nunspeet-Oost (Afslag 15) Daarna richting Epe aanhouden. Na ongeveer 100 meter heeft u al de afslag rechts naar het bezoekerscentrum. Vanaf Epe staat de afslag naar het bezoekerscentrum ook duidelijk aangegeven.

Wiesselseweg. Als u vanaf Apeldoorn de oude weg naar Vaassen neemt, krijgt u iets ten noorden van Apeldoorn (nog in de bebouwde kom) een afslag naar links (langs het koninklijk park). Dit is de Wiesselseweg. Aan het einde hiervan gaat u rechtdoor links langs het bord "verboden voor auto's". Na 100 meter is de parkeerplaats.

Echoput. Gelegen aan de oude weg Apeldoorn-Amersfoort (N-344) ter hoogte van de afslag Hoog Soeren.

Dorpshuis Ugchelens Belang: Bogaardslaan 81 te Ugchelen (Apeldoorn)

Aanmelden voor de Excursies en
burltochten:

tenminste 1 dag van tevoren bij:

H. Kats, tel. 055-3558686.

Een plek...

door **Albert Bodde**

Kennelijk hebben anderen deze plek ook als heel bijzonder ervaren.

Er staat een hardstenen gedenksteen met inscriptie, omringd door enkele in de grond ingegraven keien. De steen gedenkt Jonkheer mr. Van Haersma de With, jagermeester der koningin en is precies honderd jaar geleden geplaatst, gezien de datum: 1900. Voor mij des te veelbetekenender, omdat ik van mijn zesde tot mijn twintigste in de gelijknamige laan in Apeldoorn heb gewoond. Daar is de basis gelegd voor mijn verbondenheid met Apeldoorn en zijn prachtige, oude omgeving. Vanuit die plek aan het park met voor een kind oeroude en reusachtige beuken en eiken begonnen mijn eerste nachtelijke fietstochten naar Hoog

Gelderse roos

Soeren en de Asselse hei, waar je toen nog korchouders kon horen en (stiekem, want dat mocht niet!) kon zien. Een reden temeer om even stil te staan bij en op deze schitterende plek.

Je waant je er ergens in de Ardennen op deze zomermorgen. Het zicht is niet helder maar des te specialer. De zondoorstraalde ochtendnevels laten alleen de boomtoppen als coulissen vrij en roepen zo een vermoeden van verte wakker. De helling van de Apeldoornse stuwwal loopt glooiend af naar het noordoosten. Eerst zie je de al iets paars aanlopende welvingen van een heitje dat je als wandelaar altijd weer aangenaam verrast als je de rusteloze wereld achter je hebt gelaten en in de ingewanden van de Koninklijke Houtvesterij bent doorgedrongen. Dan de telkens verspringende contouren van bomenrijen die de aanwezigheid van heuvels verraden.

Hier en daar stoot je opeens op relictten van menselijke activiteiten uit een verleden van paard en wagen, nu zo'n honderd jaar geleden, maar het lijken wel eeuwen. Kleine beplagde hutjes, oude bemoste gedenksteden, zoals deze. Toch ervaar je juist hier iets van tijdloosheid, ver van onze voortrazende computer-economie, zo lijkt het, en toch maar op enkele luttele kilometers afstand van m'n dagelijks bestaan.

Hoevelen voor mij - een herder met zijn schapen, Wilhelmina of Hendrik in hun koetsen, de kooplieden uit Hessen op hun karren, de eerste bewoners van deze streken die niet ver van hier in grafheuvels hun doden begroeven - al dezen kunnen hier hebben gestaan en, net als ik, een huivering van ontzag hebben gevoeld vanwege wat zo'n plek als deze bij je teweegbrengt. Of hebben hun dromen hier gedroomd. Vreemd, die oermenselijke ervaring die je met mensen van alle tijden en culturen verbindt.

Voor mij persoonlijk betekent dit dat ik mens ben, een schoonheidsbeleving, een soort 'religieuze' ervaring op zo'n haast 'heilige' plek, die ik deel met alle anderen die me voor zijn gegaan en allen die nog na mij zullen leven.

Een symfonie van klank en kleur welt in me op. Ik ken een componist van wie de muziek dit soort natuurbelevingen als geen andere weet te weerspiegelen. Ik weet dat betrekkelijk weinigen hem kennen. Het is Ralph Vaughan Williams, een Engelse componist, die leefde in de cultureel zo vruchtbare en veelbelovende overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw (1872-1958). Hij schreef een zeer uitgebreid oeuvre, van symfonieën tot koorwerken, opera's en strijkkwartetten. Het is lyrische muziek die het hele spectrum van de natuur omvat: je hoort zware stormen tekeergaan, je veert met de leeuwerik de tintelende zomerochtendlucht in, ervaart de weidsheid van lieflijke landschappen, je voelt de prikkelende kou in de verstarde poolwereld en... je ondergaat de tijdloze verstillings als op een plek als vanochtend.

Overigens onderstreept een ervaring als deze weer eens de - niet in getallen en cijfers uit te drukken - waarde van een gebied als de Veluwe. Door zijn uitgestrektheid en relatieve onbetredenheid en stilte kan de Veluwe immers als geen andere streek van Nederland nog iets van die tijdloze oerervaring bij je wakker roepen. En dit besef vormt voor mij persoonlijk dan ook de kern van mijn motivatie om me voor de stichting die dit boekje uitgeeft in te zetten.

Naschrift

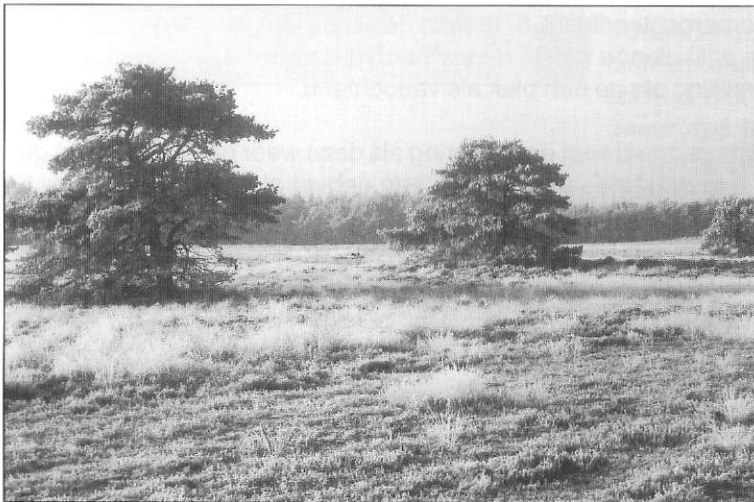
De eerste kennismaking is vaak de meest indrukwekkende... dat bleek ook hier.

De romantische illusie van een bijzondere plek die niet velen kennen - dat denk je altijd - werd ontmaskerd bij een volgend bezoek op een zoele zomeravond. Mountainbikers en wandelaars overal; het smalle kronkelige paadje naar de plek blijkt juist extra aantrekkelijk te zijn voor de fietsers met hun felgekleurde pakken, zeker in een gebied met veel brede, rechte paden als de Houtvesterij. Ver komen ze niet.

Op de plek aangekomen, kunnen ze nergens heen en maken rechtsomkeert. Zo ook nu. Rondom de steen staan enkele mountainbikers van het verre uitzicht te genieten. Ook een gezin met opa en baby, met wie ik een praatje aanknoop. Iedereen is het erover eens: het is een schitterend, bijna onnederlands uitzicht dat je hier hebt. Nadat ik alleen ben achtergebleven en nog even van het uitzicht heb genoten, ontmoet ik bij het weggaan een fotograaf die met camera en statief de plek opzoekt. Hij verontschuldigt zich als ik nog even een paar woorden met hem wissel: 'Ik moet opschieten, anders is het licht weg.' Hij heeft gelijk, op een zeker moment verdwijnt die bijzondere gloed, die juist een foto zo mooi kan maken, zeker een foto van deze plek. Ondanks alles toch een speciale plek...

*Ik heb getracht meer te weten te komen over Jhr. Van Haersma de With, maar dat is tot nu toe niet gelukt. Mocht een lezer mij meer over deze man kunnen vertellen, dan houd ik me aanbevolen.

Winter Tongerense heide

Nederland vanuit kikkerperspectief.

Onderzoek naar vormgeving EHS

De versnipperde Nederlandse natuur moet via de Ecologische Hoofdstructuur (EHS) een samenhangend geheel worden. Het Instituut voor Bos en Natuuronderzoek (IBN) in Wageningen onderzoekt hoe de EHS kan worden vormgegeven, zodat diersoorten binnen Nederland kunnen overleven. Uit een studie waarop IBN-onderzoeker dr. C.C. Vos in het begin november 1999 promoveerde, blijkt dat houtwallen een geschikte verbindingzone bieden aan koloniserende boomkikkers. Met de simulatiemodellen die Vos ontwikkelde, kan in de toekomst worden gewerkt aan een kikkervriendelijk Nederlands landschap.

De Nederlandse natuur is versnipperd. De reden dat er aan de Ecologische Hoofdstructuur wordt gewerkt, is dat de verschillende natuurgebieden ver van elkaar liggen of van elkaar gescheiden zijn door barrières als wegen of spoorbanen. In kleine natuurgebieden is slechts plaats voor kleine populaties, die door toeval kunnen uitsterven. Bovendien verhinderen de grote afstanden tussen de leefgebieden en de barrières dat leeggeraakte gebieden opnieuw worden gekoloniseerd. Vooral diersoorten zoals de boomkikker en de heikikker hebben daaronder te lijden. Die zijn immers weinig mobiel. In het Natuurbeleidsplan staat de boomkikker zelfs naast de ijsvogel en de noordse woelmuis als een soort die extra aandacht behoeft. Onderzoek moet uitwijzen hoe de Ecologische Hoofdstructuur kan worden vormgegeven, zodat beide kikkersoorten kunnen overleven in een netwerk van met elkaar verbonden leefgebieden (een metapopulatie).

Duurzame netwerken

Sinds het begin van de jaren negentig onderzoekt Claire Vos met veldwerk en simulatiemodellen hoe duurzame netwerken eruit moeten zien. De keuze om naast de boomkikker ook de heikikker in het onderzoek te betrekken maakte Vos omdat beide soorten in verschillende leefgebieden huizen en het leefgebied van boomkikkers veel sterker versnipperd is dan dat van heikikkers. De boomkikker geeft de voorkeur aan een agrarisch cultuurlandschap met poelen en houtwallen. De heikikker kiest, zoals zijn naam al zegt, voor de heide, waarbij hij zich in heidevennen voortplant.

Bij het in kaart brengen van de versnipperingproblematiek maakte Vos gebruik van regressie-analyse en geografische informatiesystemen (GIS). Eerst keek ze waar de kikkers leefden en waar ze ontbraken, en hoe vaak bepaalde plekken door een kikkerpopulatie werden bezet. Vervolgens maakte ze met behulp van GIS een kaart van het totale leefgebied en van het wegenpatroon, inclusief

verkeersintensiteit. Door het verspreidingspatroon van de kikkers aan de Giskaart te koppelen, kon Vos de conclusie trekken dat kikkers vooral ontbreken in de kleine plekken en in de plekken die door veel wegen worden omringd. Genetisch onderzoek van verschillende kikkerpopulaties bevestigde de conclusie dat wegen vaak onneembare barrières zijn voor heikikkers. De genetische verwantschap tussen heikikkerpopulaties verschilde sterker naarmate er meer wegen tussen lagen.

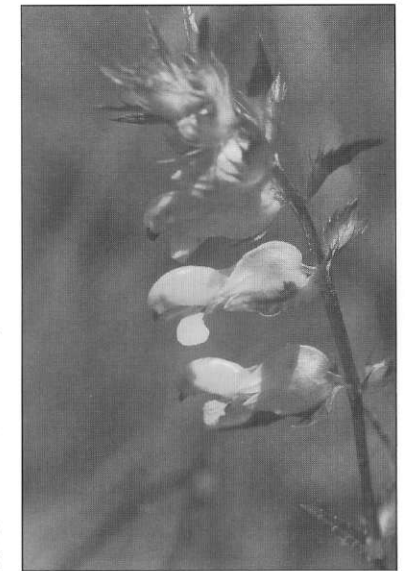
Goede kansen

Of er nog kolonisatie (vestiging in andere gebieden, red.) bij de heikikker plaatsvindt, blijft ook na het onderzoek van Vos wetenschappelijk gezien onduidelijk, maar volgens haar biedt de grootte van de heideterreinen de heikikkerpopulaties goede kansen om te overleven. 'Het heeft daarom meer zin om de leefgebieden van de heikikker te vergroten en de kwaliteit ervan te verbeteren, bijvoorbeeld door de aanleg van extra vennen', zegt Vos, 'want waarschijnlijk liggen de heideterreinen te ver uit elkaar voor kolonisatie.' Voor de boomkikker zijn de afzonderlijke leefgebieden veel te klein om een populatie in leven te houden, maar omdat de boomkikker mobieler is dan de heikikker zijn de mogelijkheden tot dispersie (verspreiding, red.) en daarmee de kansen op kolonisatie groter. De kans dat een boomkikker nieuwe plekken koloniseert, hangt af van de afstand en de aard van het landschap. Boomkikkers kunnen volgens Vos ongeveer drie kilometer per dag afleggen, met af en toe een uitschieter tot negen kilometer, maar de vraag is welke landschappen ze bij voorkeur kiezen voor dispersie. 'Het gaat niet alleen om de vraag of de afstand overbrugbaar is, maar ook om de weerstand van het landschap', aldus Vos. 'Hoe moet een verbindingzone eruit zien, zodat zo weinig mogelijk dieren verloren gaan in vijandig landschap?' Om dat te onderzoeken, werden veertig boomkikkers in een agrarisch landschap bij het Gelderse Vildersveen van zenders voorzien en steeds achtenveertig uur gevolgd. 'Het bleek dat ze een duidelijke voorkeur hebben voor houtwallen', zegt Vos, 'en dat ze akkers mijden. Op grasland reageren ze neutraal. Een heel sturende conclusie, want bij het maken van verbindingzones kun je hier goed gebruik van maken.'

Beter aangepast

De boomkikker is door zijn goede kolonisatievermogen dus beter aangepast aan de versnippering van het Nederlandse landschap dan de heikikker, maar toch is Vos bevreesd dat ook deze kikker zich in het door haar onderzochte Zeeuws-Vlaanderen niet duurzaam zal kunnen handhaven. Om te bepalen of de boomkikkerpopulatie in Zeeuws-Vlaanderen duurzaam is, gebruikte Vos het simulatiemodel 'Wink', waarmee de overlevingskans in de tijd kan worden gesi-

muleerd. De zogenoemde 'metapopulatie' boomkikkers van Zeeuws-Vlaanderen bleek dynamisch genoeg om lokale (plaatselijke, red.) sterfte met kolonisatie te compenseren. Volgens Vos is in het model echter nog geen rekening gehouden met poelen die plotseling door boeren worden dichtgegooid en andere landschapsverstoring die versnippering in de hand werkt. Ze wil het model dan ook aanpassen aan de dynamiek van het verdwijnen en verschijnen van leefgebieden, die juist voor agrarische gebieden karakteristiek is. Daarnaast biedt het ontwikkelde bewegingsmodel 'Smallsteps', dat is gebaseerd op de voorkeur en afkeer van gezenderde boomkikkers, de basis voor optimale verbindingzones. 'Met Smallsteps kun je bepalen waar houtwallen moeten worden aangelegd, hoe groot de houtwalddichtheid moet zijn, enzovoort.' Zulke kwantitatieve gegevens zijn voor de planvorming van grote waarde. Vos benadrukt dan ook dat het belang van haar onderzoek verder reikt dan de wetenschappelijke conclusie uit haar dissertatie. 'We kunnen zaken kwantificeren. In de planvorming kunnen we precies aangeven hoe ver leefgebieden uit elkaar moeten liggen, hoe groot ze moeten zijn en hoe de verbindingzones moeten worden ingericht.' Daarmee kan Nederland kikkervriendelijk worden ingericht.

Kleine ratelaar

Meer informatie vindt u in 'A Frog's-Eye View of the Landscape', door Claire C. Vos, IBN Scientific Contributions 18. Voor belangstellenden verkrijgbaar bij de afdeling Communicatie, Mariet van Dieten: (0317) 47 77 66.

Overgenomen uit het tijdschrift Boomblad, jaargang 11 nr.6. (december 1999).
Een uitgave van het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN)

Op 1 januari 2000 is het Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek gefuseerd met het Staring Centrum, Instituut voor Onderzoek van het Landelijk Gebied (SC). Daarmee ontstond het kenniscentrum voor de groene leefomgeving. De naam van het nieuwe instituut luidt: Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte.

Overzicht projecten S.B.D.V. . . . .

door Henry Kats.

Project Pollense Veen

In 1993 heeft onze Stichting voor de eerste keer een geldbedrag beschikbaar gesteld om een natuurproject te kunnen realiseren. Het betrof een poel in het Pollense Veen, dat een jaar eerder door de Stichting Het Geldersch Landschap was aangekocht.

Pollense veen

Er was nog wat geld over waarmee gelijktijdig met de aanleg van de poel 0,20 hectare houtwal gerealiseerd kon worden.

De houtwal bestaat uit: inlandse eik, lijsterbes, vuilboom, Gelderse roos, Prunus avium (zoete kers) en kardinaalsmuts. Nu, een aantal jaren later is deze poel geheel begroeid geraakt en heeft zich een eigen flora ontwikkeld. De houtwal is eveneens bijzonder mooi tot ontwikkeling gekomen.

Van bewoners uit de buurt hebben we vernomen dat er in het voorjaar 2000 twee reekalfjes nabij de houtwal waren geboren; ze zijn daar regelmatig waargenomen. Het Pollense Veen, 3 km ten westen van Emst, ten noorden van landgoed Wildlust en 13 hectare groot, is niet toegankelijk maar vanaf het zandpad is de poel goed waar te nemen. In de Gids voor de terreinen van de Stichting Het Geldersch Landschap vindt u vanaf bladzijde 123 t/m 126 informatie over dit gebied en het aansluitende Wisselse Veen.

Project Loenermark

Een ander project dat in samenwerking met de NUON is gerealiseerd, is een poel in de Loenermark. Het is een bijzonder mooi natuurgebied met bossen en heide, waarin, naast het van oudsher aanwezige wild zoals onder andere wild zwijn en edelhert, tegenwoordig ook zeer grote grazers te vinden zijn, onze Schotse Hooglanders. Samen met het Loenense Bos beslaat de Loenermark een oppervlakte van 1157 hectare en is in beheer bij de Stichting Het Geldersch Landschap. Een beschrijving met meer informatie over de geschiedenis, het huidige beheer en de recreatiemogelijkheden is te vinden in de Gids voor de terreinen van de Stichting Het Geldersch Landschap bladzijde 140 t/m 145.

Loenermark

Zo af en toe maken we een afspraak met de terreinbeheerders en gaan we even kijken om op de hoogte te blijven met de ontwikkelingen. Toen Wim Fiets en ik daar waren, troffen we onze gemoedelijke Schotse Hooglanders aan in de grootste poel. Uiteraard heeft Wim daar foto's van gemaakt. Vele prenten (sporen) waren waar te nemen van zwart- en roodwild (wilde zwijnen en edelherten). De poel blijkt dus duidelijk te voorzien in de behoefte van vele diersoorten. Wat wij al hadden verwacht, bleek inderdaad zo te zijn: er was bijna geen begroeiing rond de poel. Vergelijk je deze poel met de poel in het Pollense Veen dan bemerk je direct de invloed van de omliggende vegetatie. De poel in de Loenermark ligt in een grove-dennenopstand op zeer arme zandgrond, dit in tegenstelling tot de poel in het Pollense Veen die op in het verleden bemeste weilanden is aangelegd.

Vennen hersteld op Tongerense heide nabij Wisselse Veen

Weer een project om de biotoop voor het wild te verbeteren. Als we het hebben over 'wild', wil dit niet zeggen dat het daarbij alleen gaat om edelherten en wilde zwijnen. Alle in het wild voorkomende dieren profiteren van het herstel van de

biotoop.

Zaden die nog in de grond zaten en zaden verspreid door de wind en de dieren kiemen op de daarvoor geschikte grond. Het enige dat daarna nodig is, is rust en nietsdoen. Het gebied moet zichzelf herstellen. Je staat er versteld van hoe snel bijzondere planten weer terugkomen, nadat dichtgegroeide en bijna verlandende vennen weer zeer voorzichtig zijn uitgebaggerd. Dat voorzichtig uitbaggeren

Tongerense heide

levensbelang dat vennen niet verzuren.

Nu, een jaar na het uitbaggeren, staat er zeer veel kleine zonnedauw in de randen om de vennen. Witte snavelbies en dopheide zijn zich ook weer aan het herstellen. Het aanwezige Veenpluis was blijven staan tijdens het schonen. Mogelijk komt ook de klokjesgentiaan weer op deze plek.

Ook het wild kan profiteren van dit biotoopherstel. De prenten op de vochtige randen van de vennen laten zien dat het wild er weer graag komt. Dit gebied is van de Stichting Het Geldersch Landschap en u kunt het vinden in hun gids op de pagina's 118 t/m 122.

Pompkelder Boswachterij Berg en Bos.

Nadat de vleeerbietenhut in boswachterij Berg en Bos gereed was gekomen en in gebruik was genomen door de vleermuizen, zijn we verder gegaan met een ander vleermuizenproject. In de buurt van de bosvijver is een oude pompkelder die vroeger de fontein van water voorzag. Tegenwoordig is er op een andere plaats een nieuw, computer gestuurd systeem die meerdere fontein en kan besturen. De bosvijver is in de crisisjaren in 1932 als werkverschaffingsproject

door toenmalige werklozen met de hand uitgegraven. Onze oude pompkelder, die niet helemaal vorstvrij was bij strenge winters en al jaren geen dienst meer doet, wordt door de vleermuizen als winteronderkomen gebruikt. Een vervelende bijkomstigheid was dat padden er ook in konden om te overwinteren maar er daarna niet meer uit konden. In het voorjaar moesten we dan de padden naar buiten brengen

omdat ze niet op eigen kracht de kelder uit konden komen. We hebben de toegang opgemetseld met stenen en de ijzeren afdekplaat gehalveerd, geïsoleerd en met scharnieren bevestigd aan de opbouw. Padden kunnen hier niet meer naar binnen. Die vinden wel weer een andere winterverblijfplaats. Aan het plafond in de kelder zitten nog de oude kranten die zijn gebruikt om de bekisting voor het beton te dichten. Door de constante temperatuur en vochtgehalte zijn zelfs het nieuws en de advertenties uit die tijd nog op het plafond te lezen. In januari gaan we, met onze vleermuisdeskundige Ruud Kaal, de kelder en de vleeerbietenhut inventariseren.

Een nieuw project.

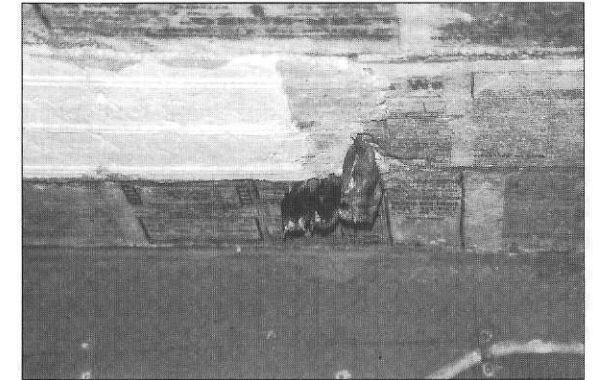
Oostelijk van Apeldoorn ligt het Landgoed "Het Woudhuis". Dit Landgoed, met veel natte gebieden, hoort bij de boswachterij Berg en Bos en is eigendom van de Gemeente Apeldoorn.

Enige jaren geleden is men, direct grenzend aan het Landgoed, begonnen met een natuurherstelproject. **Van zes hectare landbouwgrond werd de bovenlaag verwijderd, werden drie waterpartijen gegraven en het moerasgebied "het Schol" was geboren.**

De opzet is dat hier gedeeltelijk moerasbos ontstaat.

Verder permanent open water en gedeeltelijk schraalgrasland

In "Het Woudhuis" bevinden zich diverse poelen waar zelfs de Kamsalamander zich thuis voelt. Voor het leefgebied van de amfibieën zou het goed zijn als er halverwege het Schol en het Landgoed nog een poel zou zijn. Met wat bijeen

Dwergvleermuizen

geschraapte budgetten en een dosis goede wil van alle betrokkenen kan komende herfst begonnen worden met de aanleg van de poel. Een bijdrage van onze Stichting zal gebruikt worden voor de aanleg van een passende beplanting rond een gedeelte van deze poel. De beplanting gaat bestaan uit inheemse vooral struikvormde en besdragende soorten zoals meidoorn, sleedoorn en krent. U begrijpt dat wij hier graag een geldbedrag voor beschikbaar willen stellen. Uiteraard komen wij in ons volgende boekje terug op dit project. Misschien kunnen wij voor u volgend jaar een excursie organiseren in dit prachtige gebied.

We blijven de ontwikkeling van alle projecten volgen en houden u op de hoogte. O ja, dat vergat ik bijna. Waar komt dat geld eigenlijk vandaan? ... VAN U ... de vele donateurs die de Veluwe een warm hart toedragen.

BALKENBRIJ EN KRUIDMOES. . . . .

door Wim Fiets.

De Veluwenaar houdt van degelijk en voedzaam eten, geen liflafjes, geen tierlantijnen. Van degelijkheid en voedzaam-zijn getuigen typische streekgerechten als balkenbrij en kruudmoes, gerechten die men zeker eens moet hebben gegeten. Balkenbrij kent men ook wel in een paar andere streken in Nederland, maar de Veluwse balkenbrij als broodbeleg of ter vervanging van vlees heeft extra faam. Men moet wel wat vet kunnen verdragen, want balkenbrij wordt gemaakt van het nat dat na het koken van de worst overblijft, aangevuld met boekweitmeel, rundvet, reuzelkaantjes, rozijnen en wat kruiden. De vaste brij die ontstaat na koken en afkoelen wordt in plakken gesneden en in boter bruin gebakken. Voor de Tweede Wereldoorlog was balkenbrij een geliefd volksvoedsel dat meestal thuis in de fornuuspot bereid werd.

Naast balkenbrij is kruudmoes een tweede echt Veluws gerecht, bestaande uit in water gekookte gort aangevuld met rookworst, rozijnen, kervel, kruisemunt en karnemelk. Soms gaat er ook nog wat mager spek in. Om kruudmoes goed te bereiden moet men op twee uur koken rekenen. Warm opeten met wat stroop. Voor wie niet van stroop en rozijnen houden, kunnen deze vervangen worden door bruine bonen. Een eenpansgerecht voor een volledige maaltijd.

Van dezelfde voorkeur voor stevig voedsel getuigt de gretigheid waarmee, op de Veluwe, karnemelkseppap en gruttenmeelpap wordt gegeten. Stampot van andijvie met spek doet het in deze streek goed, evenals trouwens iedere andere stampot.

Een vrijwel uitgestorven gewoonte is het eten van rode kool met spek bij de oud- en nieuwjaarsviering. Dit geldt ook voor de gortmaaltijd die men in Elburg tijdens een verhuizing op tafel bracht.

De Veluwse bevolking houdt nogal van zoet. Die voorkeur voor zoet blijkt ook uit verschillende banketbakersproducten zoals dennekoeken van de Veluwezoom, heidekoeken uit Ede, botersprits uit Barneveld, Arnhemse meisjes en Arnhemse balletjes of babbelaars en Apeldoornse moppen. Rondeaus noemt men in de omgeving van Apeldoorn bij voorkeur echopotjes of uddelermeertjes, zoals dit kleine gebak elders in het land regionaal of plaatselijk andere mooie namen heeft gekregen. Wie Barneveld zegt, denkt aan eieren en pluimvee; Ermelo wekt associaties op met gemeste eenden en ganzen en Harderwijk herinnert aan bokkingen (harderwijkers).

Tot slot de pannenkoeken. Overal in Nederland worden pannenkoeken geserveerd in allerlei formaten en variaties. Pannenkoeken als volksgerecht horen echt bij de Veluwe.

WAT ER ZOAL GEBEURDE . . . .

door Wim en Henry

Aanpassing pompkelder (zie bij artikel over projecten).

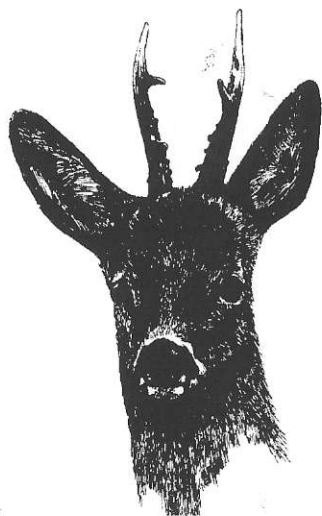
Twee dialezingen in de Camping De Pampel te Hoenderloo.

Gedurende de maanden juli en augustus avondexcursies georganiseerd voor bezoekers van Lumido in boswachterij Berg en Bos.

Natuurwandeltocht georganiseerd voor de Nederlandse Caravan Club.

Internetpagina: <http://members1.chello.nl/~w.fiets/>

Sinds Wim is gestart met een homepage op internet is onze site vele malen bezocht. Dit heeft leuke reacties en nieuwe contacten opgeleverd. De site wordt steeds actueel gehouden met nieuwe publicaties en ontwikkelingen. Ons boekje verschijnt slechts eenmaal per jaar, maar... op internet blijven we actueel en kan iedereen lezen wat er weer staat te gebeuren. Graag willen wij onze donateurs de gelegenheid geven om een bijdrage te leveren voor onze pagina. Stuur ons een e-mailtje met een korte tekst, eventueel met foto, van uw natuurwaarnemingen of belevenissen. Indien mogelijk zullen wij dit plaatsen onder de pagina: **'van donateurs'**.

Rode bosbes levert vogels in barre winter een ferme neut

Door: Gert-Jan Blankena, ecooloog van de gemeente Apeldoorn

Bosbessen kent natuurlijk iedereen. Een beetje natuurlijk ogend bos op de Veluwe staat er vol mee. In de herfst kleuren de blaadjes van de bosbes prachtig rood ter voorbereiding op de winter. Het valt in dát jaargetijde pas op dat de takjes een fraaie, lichtgroene kleur hebben.

Wat minder bekend is het broertje van de bosbes: de rode bosbes die in onze omgeving ook wel vossenbes genoemd wordt. Ook die plant valt in de herfst op,

Jonge vos

maar dan juist doordat hij géén felgekleurde bladeren heeft. Integendeel: ze hebben een wat stugge, glimmend-donkergroene kleur. Maar hij is wel bijna overdadig getooid met felrode bessen, die natuurlijk wél weer opvallen. Kortom: deze bosbes is niet moeilijk te herkennen.

De rode bosbes is, meer dan de blauwe, ingericht op een bar klimaat. Zijn dikke, leerachtige bladeren, die 's winters gewoon aan het struikje blijven zitten, verraden zijn noordelijke afkomst. De fysiologie van het blad is heel bijzonder: het is bijna volmaakt ingericht om strenge koude te kunnen overleven: het is bedekt met een waslaagje, waardoor verdamping van water aan de bovenkant nauwelijks mogelijk is. Bij droogte of vorst (wat voor een plant eigenlijk hetzelfde is) kan het blad zich bovendien naar beneden omkrullen, zodat ook de verdamping aan de onderkant flink wordt beperkt. Alsof dat nog niet genoeg is heeft het een celstructuur die nogal wat rek toelaat. Tenslotte neemt ook nog eens de zoutspanning in de loop van de herfst toe, waardoor het vriespunt aanzienlijk wordt verlaagd.

Al met al is het dus niet zo verwonderlijk dat de rode bosbes in ons land de zuidgrens van zijn verspreidingsgebied heeft. Hij hoort meer thuis in de koudere streken van Noord-Europa, en natuurlijk in de hogere (dus koudere) bergen. Er zijn meer eigenaardigheden op te noemen bij deze plant. Zo bloeit hij in het voorjaar, om in de zomer de bessen te vormen. Tot dusver niets bijzonders, maar in de tweede helft van de zomer gaat hij opnieuw bloeien om dit vol te houden totdat de vorst invalt. Ondertussen gaat de vorming van bessen gewoon door, zodat je de plant in de herfst kunt aantreffen met bloemen en bessen. Dat is natuurlijk heel bijzonder voor eind oktober.

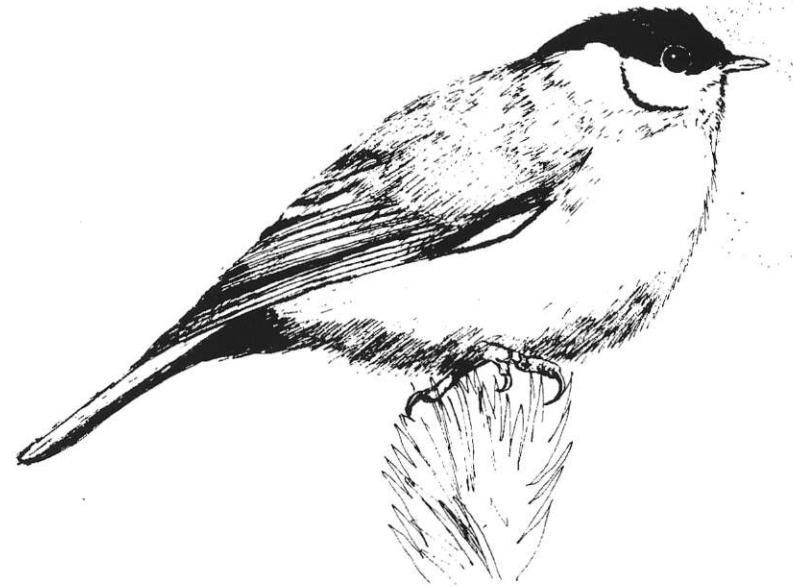
Die bessen smaken overigens erg zuur en wrang. Dat komt omdat er een conserveringsmiddel in zit: benzoëzuur. Dit middel, dat ook wel aan voedingsmiddelen wordt toegevoegd, voorkomt rotting. Daardoor blijft de bes veel langer aan de plant zitten; vaak tot ver in de winter. Het is natuurlijk bedoeld om de zaden te verspreiden; al die tijd hebben de vogels de bessen genegeerd - benzoëzuur smaakt niet écht lekker - maar nu is er geen keus meer. Bovendien is de bes door het stukvriezen van de cellen gaan gisten, waardoor de smaak van de alcohol die van het benzoëzuur is gaan overheersen. Blijkbaar vinden de vogels een ferme neut in de winter niet te versmaden.

Compote

De rode bessen laten zich veel sneller verzamelen dan de blauwe. En dat is nooit weg: van vossebessen kun je namelijk een voortreffelijke compote maken, die uitstekend smaakt bij vlees.

Daar hoeft je echt geen dure cranberry's voor aan te schaffen. De zure smaak blijft weliswaar, maar toevoeging van wat suiker geeft het geheel een exquise karakter. De rode bosbes groeit op de Veluwe bij voorkeur op koude plekken in de heide, bijvoorbeeld op noordhellingen.

De heidevelden in de Loenermark, bij Hoog Buurlo en bij Assel staan er vol mee. Ook is hij te vinden in lichte bossen (met een voorkeur voor de grove den, wat ook al weer duidt op zijn arctische afkomst) op zure, zeer voedselarme grond, zoals in het Orderbos, Wildernispark en Berg en Bos.

VRIJWILLIGERSWERK IN NATUURGEBIEDEN . . .

door: Henry Kats.

Een aantal donateurs zijn al jaren betrokken bij het vrijwilligerswerk, veel van deze mensen blijven steeds weer komen. Iedereen geniet op zijn eigen wijze van het werken in een prachtige en rustgevende omgeving. Als je eenmaal met dit virus bent besmet, kijk je alweer uit naar de volgende zaterdagochtend om te kunnen werken in de natuur. De 'bijkomstigheden' maken dit werk juist zo bijzonder. Daarmee bedoel ik de bijzondere planten of paddestoelen die we tijdens het werk vaak vinden. Plotselinge ontmoetingen met de dieren die in de vrije wildbaan aanwezig zijn maken deze ochtenden soms onvergetelijk.

Van tijd tot tijd hebben we nieuwe vrijwilligers nodig aangezien er in de gebieden altijd het nodige werk te doen is en ook blijft. De natuur zorgt vanzelf voor werk. Misschien kent u iemand, bijvoorbeeld een familielid, een kennis of iemand anders uit uw omgeving, die graag in de natuur op zijn/haar eigen tempo vrijwilligerswerk wil verrichten. Geef dat dan alstublieft door. Wij zijn graag bereid om verdere toelichting te geven en een afspraak te maken zodat hij of zij een keer met ons mee kan gaan. Alleen dié werkzaamheden worden uitgevoerd die zonder hulp van vrijwilligers niet gerealiseerd zouden worden. Alle werkzaamheden zijn in natuurgebieden op de Veluwe. We werken op zaterdagochtend van 09.00 tot 12.00 uur. Vaak gaan we daarna nog even een stukje wandelen met elkaar. Aangezien wij maar één boekje per jaar uitbrengen, staat het vrijwilligerswerk voor het gehele jaar daarin vermeld.

U kunt dus de data voor het hele jaar in uw agenda noteren.

Overzicht van de diverse projecten en zaterdagen wanneer en waar er gewerkt wordt.

Tongerense heide, (terreingids Het Geldersch Landschap blz.118): een prachtig gebied van droge- en natte heide, waar wij zorgen voor de verwijdering van spontaan gegroeide groveden, berk e.d. Data: 6 januari, 17 februari, 31 maart, 5 mei, 1 september, 3 november 2001 en **5 januari 2002**. Verzamelen op de parkeerplaats van Restaurant Le Triangle aan de Elburgerweg / hoek Zwolseweg in Wenum/Wiesel. Vandaar vertrekken we (om 9.00 uur) met zo weinig mogelijk auto's naar de heide.

Vierhouterbos/Noorderheide (S.B.B.): op de Noorderheide (reservaat) schonen we de heide van opslag van groveden. In het aangrenzende Vierhouterbos helpen we Staatsbosbeheer met allerlei hand- en spandiensten. Data: 27 januari, 17 maart, 14 april, 16 juni, 6 oktober, **1 december 2001 en 2 februari 2002**. Verzamelen (9.00 uur) op de parkeerplaats aan de weg Vierhouten - Emst, bij de ingang van het Vierhouterbos.

Zandhegge, (terreingids Het Geldersch Landschap blz.131):

Een, niet voor het publiek toegankelijk, terrein met een historische zandstuifwal en twee heideveldjes. Evenals op de Tongerense heide zorgen we dat opslag van deze heideveldjes wordt verwijderd. Verder onderhouden we een grafheuvel nabij de Wieselseweg. Data: 30 juni, en 22 december. Verzamelen (9.00

Koffiepauze Tongerense heide

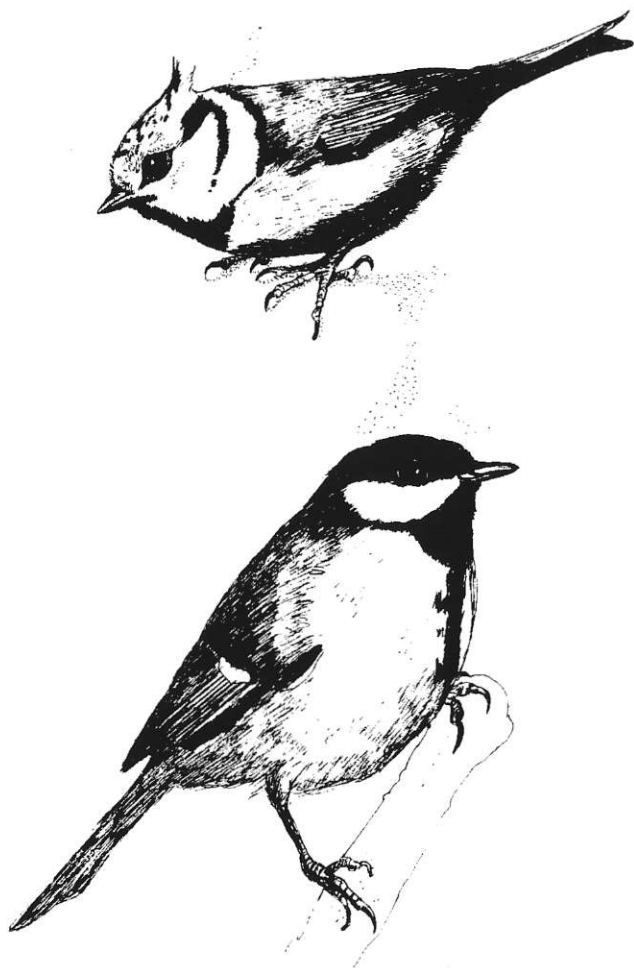
uur) bij de slagboom van Het Geldersch Landschap (ingang Zandhegge), halverwege de Greutelse weg in Wenum/Wiesel.

U dient zelf voor koffie en eventuele lunch e.d. te zorgen (een stoeltje of stuk plastic om op te zitten tijdens de pauzes is erg prettig)!

Indien blijkt dat zich te veel vrijwilligers voor een project hebben aangemeld of dat er, gezien de werkzaamheden, een beperkt aantal vrijwilligers nodig is, krijgt u daarover zo spoedig mogelijk bericht. Mocht u op een opgegeven datum niet kunnen, wilt u dan zo vriendelijk zijn dit telefonisch te melden aan een van onze bestuursleden? We hoeven dan niet onnodig te wachten op de verzamelplaatsen. (Telefoonnummers bestuursleden staan op de achterpagina van dit boekje).

Indien u aan een project wilt meewerken, kunt u dat aangeven op bijgaand for-

mulier en dit opsturen naar ons postbusnummer (vergeet niet de data voor uzelf te noteren alvorens u het verstuurt). Wij rekenen dan op uw aanwezigheid.

Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe

Vrijwilligersprojecten 2001

Naam: .....

Adres: .....

Postcode/Plaats: .....

Telefoon: .....

Wil zich opgeven als vrijwilliger om mee te werken aan onderstaande projecten op de aangegeven data (s.v.p. de data aan kruisen waarop u wilt werken).
Nadere informatie te verkrijgen bij het secretariaat: tel. 055-3558686.

Tongerense heide

- 17 februari
- 31 maart
- 5 mei
- 1 september
- 3 november
- 5 januari 2002
- 2 maart 2002

Noorderheide

- 17 maart
- 14 april
- 16 juni
- 6 oktober
- 1 december
- 2 februari 2002

Zandhegge

- 30 juni
- 22 december

Dit formulier zenden aan:
Stichting Behoud Dierenwereld Veluwe
Postbus 103
7300 AC Apeldoorn.